

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΚΡΙΣΗ

Όλγα Στασινοπούλου

A. Κοινωνική Λειτουργία του Κράτους-Στόχοι-Εξέλιξη

Η κοινωνική λειτουργία του κράτους διευρύνεται κύρια στα μέσα του 19ου αιώνα, σε σύνδεση με την ανάπτυξη του καπιταλιστικού συστήματος και τη σταδιακή αλλαγή στο ρόλο του αστικού κράτους και της σχέσης του με την κοινωνία των πολιτών. Στην παρέμβαση του κράτους σε θέματα υγείας, προστασίας και αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης συμβάλλουν οι εξής σημαντικοί και διαπλεκόμενοι παράγοντες:

α) Η αναγνώριση της σημασίας για τη βιομηχανική ανάπτυξη της εξασφάλισης εργατικού δυναμικού με τις κατάλληλες γνώσεις, όπου και όταν απαιτείται, ικανού βιολογικά και ιδεολογικά να ενταχθεί στην παραγωγική διαδικασία.

β) Η αναγκαιότητα επίτευξης κοινωνικής συναίνεσης και ειρήνης, σε συνδυασμό με την άσκηση κοινωνικού ελέγχου, και την άμβλυση κοινωνικών προβλημάτων.

γ) Η άσκηση πίεσης από το οργανωμένο εργατικό κίνημα στα πλαίσια της ταξικής πάλης, συνεπικουρούντων των προοδευτικών αντιλήψεων για κοινωνική δικαιοσύνη και εξανθρωπισμό του καπιταλιστικού συστήματος, αλλά και κάτω από την απειλή βίαιων εκρήξεων, ιδιαίτερα στις αρχές του 20ου αιώνα, και του φόβου της επανάστασης.

Στην πρώτη φάση εξέλιξής του, το κράτος πρόνοιας προβάλλεται σαν δύναμη παρέμβασης για την αντιμετώπιση των επιπτώσεων της λειτουργίας της αγοράς, εξασφάλισης κοινωνικής δικαιοσύνης και σαν αντίβαρο στο σοσιαλισμό. Στη μεταπολεμική όμως περίοδο, και σε σύνδεση με τον κεντσανισμό, η κοινωνική λειτουργία του αστικού κράτους όχι μόνο διευρύνεται σημαντικά, αλλά θεωρείται σημαντικός παράγοντας στήριξης της αγοράς, και μοχλός του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού της κοινωνίας, εξασφαλίζοντας με τον έντονα αναδιανεμητικό του ρόλο την ευημερία όλων των πολιτών και την εξάλειψη των κοινωνικών ανισοτήτων.

Χαρακτηριστικά σημεία αυτής της φάσης είναι:

α) Η διεύρυνση της κρατικής παρέμβασης στο χώρο της κοινωνικής αναπαραγωγής, ιδιαίτερα της οικογένειας και της τοπικής κοινωνίας, με παράλληλη προώθηση της κρατικοποίησης και της οικογενειοποίησης της κοινωνίας.

β) Η διόγκωση του κρατικού μηχανισμού και η ανάπτυξη τόσο των συναφών επαγγελμάτων, όσο — και κύρια, νέων μεθόδων προγραμματισμού και διοίκησης.

B. Η Κοινωνική Λειτουργία του Κράτους σε Καιρό Κρίσης.

Η κοινωνική λειτουργία του κράτους αποκτά ιδιαίτερη σημασία σε καιρό κρίσης, ενώ συγχρόνως θεωρείται (κυρίως από τη νέα δεξιά), ένας από τους κύριους παράγοντες έντασής της. Ο ρόλος της στη διαχείριση της κρίσης και στα προβλήματα κοινωνικής αναπαραγωγής —βιολογικής αλλά και

αναπαραγωγής κυρίαρχων κοινωνικών σχέσεων— εμπεριέχει τις αντιφάσεις του κράτους στον καπιταλισμό. Η κάλυψη αναγκών με στόχο την επίτευξη ενός κοινωνικά αποδεκτού επιπέδου διαβίωσης διαφέρει σημαντικά, ανάλογα με το βαθμό ανάπτυξης και τους τρόπους παροχής φροντίδας. Στις καπιταλιστικές κοινωνίες η παρέμβαση του κράτους στο χώρο αυτό βρίσκεται αντιμέτωπη με τη θεμελιακή αντίθεση του συστήματος: κοινωνικοποιημένη παραγωγή, εξατομικευμένη ιδιοποίηση του προϊόντος της εργασίας. Βασική αντίληψη της παρέμβασης του κοινωνικού κράτους είναι η παρέμβαση με κριτήριο την ανάγκη και η προώθηση συλλογικών τρόπων αντιμετώπισης και κατανάλωσης σε ανταπόκριση των όλο και περισσότερο αυξανόμενων συλλογικών αναγκών, στα πλαίσια της διευρυμένης αναπαραγωγής.

Σε περίοδο κρίσης οι ανάγκες υγείας, φροντίδας, κ.λπ. οξύνονται, σε σχέση και με την επίδραση που έχουν η ανεργία, και οι πολλαπλές επιπτώσεις στις κοινωνικές δομές και σχέσεις. Οι απαιτήσεις, επομένως, από το κράτος για διεύρυνση της κοινωνικής του λειτουργίας αυξάνονται, δεν μειώνονται. Διαφέρει, όμως, η μορφή των λύσεων που προτείνονται ανάλογα με το αν προέρχονται από την πλευρά της λογικής και των αναγκών του κεφαλαίου, ή από την πλευρά των εργαζομένων και εκείνων που υφίστανται πιο έντονα τις επιπτώσεις.

Υπάρχει επίσης και ένας άλλος σημαντικός παράγοντας στη διαμόρφωση της κοινωνικής λειτουργίας του κράτους που σε καιρό κρίσης έρχεται στο προσκήνιο με αυξημένη ένταση, όσο πιο διευρυμένη είναι η λειτουργία αυτή: τα συναφή επαγγέλματα και ο γραφειοκρατικός μηχανισμός. Η συμβολή της διοίκησης και των ειδικών αποτελεί ένα ξεχωριστό κεφάλαιο, από τα πιο πρόσφατα στη θεωρία του κράτους πρόνοιας, γεγονός που οφείλεται, πιστεύω, και στην έλλειψη ολοκληρωμένης θεωρητικής ανάλυσης και κατανόησης του κρατικού μηχανισμού στη σχέση αλληλεπίδρασής του με την κοινωνική δομή και τα πλέγματα των κοινωνικών σχέσεων. Η προσέγγιση, από πλευράς διαπλοκής συμφερόντων, αν και φωτίζει μια σημαντική πλευρά του ζητήματος δεν επαρκεί. Η καθημερινή πρακτική της διοίκησης των κοινωνικών υπηρεσιών τείνει να αναδειχθεί σε κύριο παράγοντα καθορισμού των κοινωνικά αποδεκτών βασικών αναγκών και των κριτηρίων ιεράρχησης αναγκών και στόχων. Έτσι το τι αποτελεί πρόβλημα, ποιες είναι οι γενεσιουργές αιτίες και ποιοι οι τρόποι αντιμετώπισης είναι ζητήματα που συχνά αποφασίζονται στους γραφειοκρατικούς λαβύρινθους και με τη συμβολική γλώσσα των ειδικών, ερμηνεύοντας και επαναπροσδιορίζοντας για λογαριασμό των πολιτών την ίδια τη δική τους πραγματικότητα, και μάλιστα μέσα από «δημοκρατικά οργανωμένες συμμετοχικές διαδικασίες».

Σε καιρό κρίσης προστίθεται σε αυτά και ο καθορισμός του τι είναι κρίση και πώς εκφράζεται, ανάγοντας τις οικονομικές επιπτώσεις σε καθοριστικό παράγοντα μαζί και κύρια διάσταση, παραμερίζοντας τις κοινωνικές διαστάσεις και την προβληματική σχέση του κράτους με σημαντικούς χώρους αναπαραγωγής όπως η οικογένεια και η κοινότητα.

Ο γραφειοκρατικός μηχανισμός, όμως, και η πρακτική των επαγγελματιών έχει και μία άλλη σημασία ιδιαίτερα σε καιρό κρίσης: Η ποσοτική και ποιοτική υποβάθμιση των υπηρεσιών και η ένταση των ανισοτήτων στην κάλυψη αποδίδονται σε μεγάλο βαθμό στην κακή διοίκηση, την έλλειψη εκσυγχρονισμού, τη συμφεροντολογική στάση των επαγγελματιών και την κοινωνικοποίηση των ατόμων με στόχους το ατομικό συμφέρον και τον εκχηματισμό, σε βάρος της κοινωνικής συνείδησης και του αλτρουισμού. Με άλλα λόγια, το κράτος χρεώνεται την κρίση. Η γενικευμένη κοινω-

νική κρίση γίνεται κρίση του κράτους πρόνοιας, και στη συνέχεια απόρροια της ίδιας της αναποτελεσματικότητας της κρατικής παρέμβασης στην επίλυση των προβλημάτων.

Αυτό παρατηρείται κύρια στις αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες στο τέλος της δεκαετίας του '60, όπου «ανακαλύπτουν» και πάλι τη φτώχεια, ενώ καθώς βαθαινει η κρίση του κοινωνικού συστήματος αναπτύσσεται η μαρξιστική και φεμινιστική ανάλυση για το κράτος πρόνοιας και επανέρχεται δριμύτερη η φιλελεύθερη άποψη με την επίθεση της «νέας δεξιάς».

Η πρώτη θέτει το ζήτημα των ορίων της κρατικής παρέμβασης και τη σημασία της κοινωνικής πολιτικής για την εξασφάλιση των προϋποθέσεων της καπιταλιστικής συσσώρευσης και της αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης.

Η δεύτερη επισημαίνει την αναπαραγωγή σεξιστικών και πατριαρχικών μορφών κοινωνικών σχέσεων μέσα από την άσκηση κοινωνικής πολιτικής και την πρακτική των συναφών επαγγελματιών. Κεντρική θέση κατέχει η θέση της οικογένειας στην κοινωνική αναπαραγωγή και η προώθηση μοντέλων, τα οποία εκφράζουν περισσότερο τις εκάστοτε προτεραιότητες της συγκεκριμένης αστικής ιδεολογίας, παρά τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι συγκεκριμένες ταξικά και πολιτισμικά οικογένειες.

Η νεοφιλελεύθερη θέση επικεντρώνει την επίθεσή της στη μη επίτευξη των στόχων, στο άνοιγμα της ψαλίδας της κοινωνικής ανισότητας και στην αναντιστοιχία κόστους και αποτελέσματος στο χώρο των κοινωνικών υπηρεσιών, με ένα διογκωμένο και εξαιρετικά δαπανηρό γραφειοκρατικό μηχανισμό που δημιουργεί περισσότερο εξαρτημένα και αντιπαραγωγικά άτομα, παρά μια κοινωνία της ευημερίας. Προωθείται η αντίληψη ότι το κράτος πρόνοιας βρίσκεται σε κρίση και πρέπει να αναζητηθούν νέες μορφές κάλυψης που θα ενθαρρύνουν τον ανταγωνισμό, την ατομική πρωτοβουλία και την αποτελεσματική διοίκηση στις κοινωνικές υπηρεσίες, με μικρότερο κόστος και λιγότερο κράτος. Η έντονη ανησυχία για τη λεγόμενη «κρίση του κράτους πρόνοιας» εκφράζεται μέσα από σειρά επιστημονικών, πολιτικών εκδηλώσεων, καθώς και στο χώρο της θεωρίας του κράτους πρόνοιας.

Συνοπτικά διακρίνουμε τρεις βασικούς τρόπους θεώρησης της κρίσης του κράτους πρόνοιας: — Ο πρώτος προσεγγίζει το θέμα από τη σκοπιά της μη επίτευξης των στόχων και της αντιπαραγωγικής φύσης των κοινωνικών υπηρεσιών. Εμφορείται από την αντίληψη του κράτους πρόνοιας σαν αναδιανεμητικού μηχανισμού και κράτους παροχών. Θα μπορούσαμε να το ονομάσουμε κρίση αποτελεσματικότητας.

— Ο δεύτερος το προσεγγίζει από τη σκοπιά της μη προώθησης κοινωνικής δικαιοσύνης και άμβλυνσης των ταξικών διαφορών. Θα μπορούσαμε να το ονομάσουμε κρίση νομιμοποίησης. Και οι δύο στηρίζονται στη βασική υπόθεση ότι οι στόχοι είναι εφικτοί, και στην πλουραλιστική αντίληψη για το κράτος-δαιτητή.

— Ο τρίτος θεωρεί ότι η ανάπτυξη του κράτους πρόνοιας είναι απαραίτητη για τη διαχείριση της κρίσης, ενώ συγχρόνως η λειτουργία του οξύνει τις αντιφάσεις. Η αναδιάρθρωση σε επίπεδο κοινωνίας των πολιτών καθιστά αναγκαία την αναδιάρθρωση του ίδιου του κρατικού μηχανισμού. Ειδικότερα υποστηρίζεται από τους επικριτές του ότι η αναδιάρθρωση του κράτους πρόνοιας συμπεριλαμβάνει:

1. *Ιδιωτικοποίηση στο χώρο παροχής υπηρεσιών, και «αναδίπλωση» ή συρρίκνωση του κράτους πρόνοιας («rolling back the welfare state»).*

2. Προβολή του ρόλου της οικογένειας, των άτυπων πλαισίων, και της τοπικής κοινότητας στην παροχή κοινωνικής φροντίδας.

3. Προώθηση εκσυγχρονισμού του μηχανισμού του και υιοθέτησης νέων μεθόδων έρευνας και διοίκησης.

Στη συνέχεια θα αναφερθώ συνοπτικά στην ιδιωτικοποίηση, στη σχέση οικογένειας-κράτους σε καιρό κρίσης και στην αποκέντρωση των κοινωνικών υπηρεσιών.

1. Ιδιωτικοποίηση-Ιδεολογία και Πρακτική Εμπειρία.

Η ιδιωτικοποίηση στο χώρο των κοινωνικών υπηρεσιών παίρνει διάφορες μορφές:

α) Την προώθηση σειράς μέτρων τα οποία ευνοούν τη διεύρυνση του ιδιωτικού τομέα (π.χ. κίνητρα, προνομιακές δανειοδοτήσεις, επιβολή μεθόδων παροχής υπηρεσιών στον κρατικό τομέα, οι οποίες ευνοούν την ιδιωτική πρωτοβουλία κ.ά). Στη χώρα όπου εφαρμόστηκαν τέτοια μέτρα με εκφρασμένο στόχο το πέρασμα των υπηρεσιών στον ιδιωτικό, κερδοσκοπικό τομέα, στην Βρετανία, παραδείγματα αυτού του τρόπου έχουμε στη συρρίκνωση της κοινωνικής κατοικίας και στο άνοιγμα της τοπικής αυτοδιοίκησης ανταγωνιστικά με τον ιδιωτικό κερδοσκοπικό τομέα στο χώρο των προσωπικών υπηρεσιών (compulsory competitive tendering system).

β) Σειρά περικοπών και έλλειψη αναπτυξιακών μέτρων σε τομείς όπου δεσπόζει η κρατική παροχή, με αποτέλεσμα την έλλειψη επάρκειας και ποιότητας, που ωθεί τους πολίτες να αναζητήσουν την κάλυψη των αναγκών τους στον ιδιωτικό τομέα.

γ) Με την άμεση αφαίρεση υπηρεσιών από το δημόσιο τομέα και την απόδοσή τους σε φορέα της ιδιωτικής πρωτοβουλίας.

Η τάση για ιδιωτικοποίηση δεν στάθηκε τόσο δυνατή σε όλες τις αναπτυγμένες χώρες, ούτε και μπορούσε να συμπεριλάβει όλους τους τομείς. Παρ' όλη τη ρητορία και την έντονη επίθεση στο δημόσιο τομέα για τις αδυναμίες του, ακόμα και σε χώρες όπου προβλήθηκε έντονα όπως η Βρετανία, σε καμιά περίπτωση δεν εσήμανε τη συρρίκνωση της κρατικής παρέμβασης. Συνοπτικά επισημαίνονται τα εξής σε σχέση με αυτό το θέμα:

—Η διερεύνηση και αξιολόγηση της πρακτικής του κράτους πρόνοιας στη μεταπολεμική περίοδο δείχνει ότι σε καμιά χώρα δεν επικράτησε σε όλους τους τομείς πλήρως το θεσμικό και αναπτυξιακό μοντέλο της πρόνοιας, αλλά σε ορισμένους τομείς ήταν πιο δυνατή η παρουσία της ιδιωτικής πρωτοβουλίας και σε άλλους του δημόσιου τομέα. Συγχρόνως, η κρατική παρέμβαση διευρύνθηκε με διάφορες μορφές, που εμπεριέχουν όχι μόνο την άμεση παροχή υπηρεσιών σε είδος και συστήματα επιδοτήσεων, αλλά και τη φορολογική πολιτική, την επιβολή ελέγχου και την άσκηση ρυθμιστικού ρόλου στην παροχή υπηρεσιών από ιδιωτικούς φορείς.

— Ιδιωτικοποίηση στο χώρο των κοινωνικών υπηρεσιών δεν σημαίνει λιγότερο κράτος, αλλά περισσότερο αλλαγή των μορφών παρέμβασης, η οποία μάλιστα συνεπάγεται αναδιάρθρωση του κρατικού μηχανισμού, και νέα σχέση κράτους/ιδιωτικού τομέα. Με άλλα λόγια, η κρατική παρέμβαση δεν παύει να υπάρχει, αλλά διοχετεύεται περισσότερο στο κανάλι της ιδιωτικής πρωτοβουλίας και αλλάζει μορφή.

—Αντίθετα με το κύριο επιχείρημα της ποιοτικής αναβάθμισης, η ιδιωτικοποίηση δεν σημαίνει συνολικά καλύτερη ποσοτικά και ποιοτικά παροχή υπηρεσιών. Για ορισμένες ομάδες πληθυσμού, ιδι-

αίτερα τις πιο ευάλωτες στην υποβάθμιση και τη φτώχεια, σημαίνει σημαντική πτώση του επιπέδου ζωής και όξυνσης των προβλημάτων, ενώ η αδυναμία του κεφαλαίου να έχει σαν στόχο την πρόληψη και την προγραμματισμένη, ορθολογική κάλυψη συλλογικών αναγκών, αυξάνει τους κινδύνους που απειλούν το περιβάλλον και τη σωματική και ψυχική υγεία του πληθυσμού.

—Όπου η κοινωνική λειτουργία του κράτους είχε σημαντικά διευρυνθεί, με ανάλογη διεύρυνση του μηχανισμού και εδραίωση επαγγελματικών συμφερόντων, η αντίσταση στην ιδιωτικοποίηση, από οργανωμένες ομάδες και το συνδικαλιστικό κίνημα, ήταν πολύ πιο έντονη, όπως π.χ. στην περίπτωση της Βρετανίας από τα επαγγέλματα στο χώρο της υγείας.

Επίσης έρευνες και δημοσκοπήσεις στους καταναλωτές των υπηρεσιών, δείχνουν πως αν και ασκείται έντονη κριτική για τις ελλείψεις του δημόσιου τομέα, δεν φαίνεται να υπάρχει αμφισβήτηση για την αναγκαιότητα του ρόλου του κράτους και κρίση νομιμοποίησης του κράτους πρόνοιας. Επικρατεί, όμως, σε μεγάλο βαθμό η αντίληψη του υπολειμματικού μοντέλου, αλλά με έμφαση στην παροχή των υπηρεσιών σαν βασικό και αναφαίρετο κοινωνικό δικαίωμα και μέρος της ιδιότητας του πολίτη ενός σύγχρονου κράτους.

—Η μορφή και ο βαθμός επιτυχίας με τον οποίο ο ιδιωτικός τομέας αναλαμβάνει την κάλυψη κοινωνικών αναγκών—όπου αυτό είναι εφικτό από την ίδια τη φύση των αναγκών— επηρεάζεται από το επίπεδο ανάπτυξης και τεχνολογικής εξέλιξης του ίδιου του ιδιωτικού τομέα αφ' ενός, και αφ' ετέρου από την καταναλωτική δύναμη και συνείδηση των πολιτών, καθώς και τη δυνατότητα ελέγχου που αποκτούν.

—Ο όρος «ιδιωτικός τομέας» τείνει να ταυτιστεί με την κερδοσκοπική ιδιωτική πρωτοβουλία. Αλλά ο μη κρατικός τομέας είναι ευρύτερος, και εμπεριέχει δραστηριότητες ιδιωτικής πρωτοβουλίας που αν και πρέπει να έχουν βιωσιμότητα δεν είναι εκμεταλλευτικής μορφής. Αντιθέτως, με φαντασία και ευελιξία, αξιοποιώντας εθελοντική πρωτοβουλία ομάδων πολιτών και συλλογικές μορφές που ξεπερνούν πολλά από τα τρωτά της απρόσωπης και γραφειοκρατικής παροχής, προχωρεί στην κάλυψη αναγκών, χωρίς να προάγει την εμπορευματική σχέση σε τομείς τόσο ευαίσθητους για την ανθρώπινη ζωή και αξιοπρέπεια. Η υποστήριξη όμως από το κράτος παρόμοιων πρωτοβουλιών, και η μεταβίβαση αρμοδιοτήτων που συμβαδίζει με την ενδυνάμωση του μη κρατικού τομέα σε κεντρικό και τοπικό επίπεδο, συγγενεύει περισσότερο με την ιδέα της αυτοδιοίκησης, παρά το παρωχημένο όραμα της ελεύθερης αγοράς.

Συμπερασματικά, λοιπόν, επισημαίνεται ότι είναι μεγάλη η πολυπλοκότητα του ιδιωτικού και μη κρατικού τομέα, ενώ οποιαδήποτε επέκταση ή μεταβίβαση αρμοδιοτήτων από τον κρατικό στον μη κρατικό τομέα σημαίνει αναδιάρθρωση της κρατικής παρέμβασης και επαναπροσδιορισμό της σχέσης κράτους—ιδιωτικών φορέων— πολιτών. Σε καιρό κρίσης και ευρύτερης αναδιάρθρωσης κοινωνικών σχέσεων το ζητούμενο είναι προς ποια κατεύθυνση γίνεται αυτό και ποιες κοινωνικές και πολιτικές επιλογές εκφράζει.

2. Σχέση Οικογένειας-Κράτους

Η κατανόηση της σχέσης οικογένειας-κράτους, ιδιαίτερα της κοινωνικής του λειτουργίας, οριοθετείται από τα εξής μοντέλα θεώρησης.

α) Την κατάτμηση της κοινωνικής πραγματικότητας σε σφαίρες, την οικονομική, την πολι-

τική, τη δημόσια, την ιδιωτική, όπου το κράτος ταυτίζεται με τη δημόσια σφαίρα, ενώ η οικογένεια ανήκει κατ' εξοχήν στο χώρο των προσωπικών σχέσεων και της ιδιωτικής ζωής. Οποιαδήποτε κρατική παρέμβαση στο χώρο της ιδιωτικής ζωής ερμηνεύεται σαν διείσδυση, ακόμα και επίθεση της μιας σφαίρας στην άλλη.

β) Την επικράτηση της λειτουργιστικής, συστημικής αντίληψης για την οικογένεια, σύμφωνα με την οποία στη μετάβαση από την προβιομηχανική στη βιομηχανική αστική κοινωνία η οικογένεια χάνει πολλές από τις βασικές της λειτουργίες, ιδιαίτερα τις παραγωγικές και οικονομικές, και κρατά σαν κυρίαρχη τη λειτουργία της κοινωνικοποίησης. Πολλές από τις λειτουργίες που χάνει τις αναλαμβάνουν άλλοι θεσμοί και κατά κύριο λόγο το κράτος.

γ) Την ταύτιση του νοικοκυριού με την οικογένεια και την προβολή του οικογενειακού χώρου σαν αντίποδα των απρόσωπων οικονομικών, συμβατικών σχέσεων της αγοράς και του Δημοσίου χώρου, τη στήριξη αυτού του μοντέλου στην ανισότητα των δύο φύλων της υποτιθέμενης αλτρουιστικής γυναικείας φύσης και του γυναικείου ρόλου στην παροχή φροντίδας.

δ) Τη θεώρηση του κράτους μόνο σαν δομή και σαν απόρροια, την έλλειψη κατανόησης του κράτους σαν κοινωνικής σχέσης και σαν μηχανισμό.

Τα σημεία αυτά συνθέτουν τη βάση στην οποία στηρίζεται η αντίληψη ότι το κράτος παρεμβαίνει —με θετικά ή αρνητικά αποτελέσματα— στην οικογένεια, τη στηρίζει ή την καταλύει. Η μελέτη, όμως, της κοινωνικής λειτουργίας του κράτους και της σχέσης τους από τη σκοπιά της κοινωνικής αναπαραγωγής φέρνει στο φως μια άλλη πραγματικότητα: Το κράτος συμβάλλει σημαντικά στον ορισμό του ιδεατού προτύπου της οικογένειας, συχνά μάλιστα την ...«κατασκευάζει» ιδεολογικά για τους σκοπούς της άσκησης πολιτικής, προωθώντας συγκεκριμένα —ταξικά πολιτιστικά— και ρατσιστικά πρότυπα σαν καθολικά και φυσιολογικά. Έτσι παρακάπτονται ιδιαιτερότητες τρόπων με τους οποίους υπαρκτές και συγκεκριμένες οικογένειες διευθετούν θεμελιακά ζητήματα παραγωγής, αναπαραγωγής, υλικής και συναισθηματικής κάλυψης, σε ιστορικά και κοινωνικά διαμορφούμενες συνθήκες.

Το σύγχρονο κοινωνικό κράτος χρησιμοποιεί το ιδεολογικό πρότυπο της οικογένειας και προωθεί την οικογενειοποίηση της κοινωνίας, δηλαδή την τάση να χαρακτηρίζονται σαν οικογενειακές διάφορες μορφές προσωπικών σχέσεων προκειμένου να έχουν την κοινωνική δύναμη αποδοχής και προστασίας. Συχνά μάλιστα επικαλείται το ίδιο τη δύναμη του ιδεολογικού αυτού προτύπου για την προώθηση της κοινωνικής συνοχής στην αποδοχή μέτρων αναδιάρθρωσης.

Σε καιρό κρίσης τα υπαρκτά νοικοκυριά δέχονται πολλαπλά τις επιπτώσεις, ενώ η αυξανόμενη απόσταση ανάμεσα στο πρότυπο και την πραγματικότητα που βιώνουν τα μέλη του στην οικογενειακή ζωή ερμηνεύεται σαν προσωπική αποτυχία και κρίση του ίδιου του θεσμού της οικογένειας. Επίσης, σε καιρό κρίσης, μεγαλώνει η σημασία της οικογένειας για την επιβολή μέτρων λιτότητας και για την άσκηση κοινωνικού ελέγχου, ιδιαίτερα σε ορισμένες ομάδες πληθυσμού, όπως οι νέοι και οι άνεργοι. Ο φόρτος φροντίδας βαρύνει όσο αυξάνονται οι περικοπές στο χώρο των κοινωνικών υπηρεσιών, ενώ η οικογένεια παραμένει ζωτικός χώρος αναπαραγωγής σχέσεων εξουσίας, και αποδοχής του κοινωνικού συστήματος, και της απορρόφησης των κραδασμών της πολύμορφης κρίσης. Αλλά η ανάθεση στην οικογένεια του αντιφατικού ρόλου θεματοφύλακα της παράδοσης και φορέα αλλαγής συμβαδίζει και με την ενοχοποίησή της και ιδιαίτερα των γονιών, για την όξυνση των κοινωνικών προβλημάτων και την έλλειψη κοινωνικής ένταξης των νέων.

Η έμφαση με την οποία το κράτος πρόνοιας στρέφεται προς την οικογένεια σε καιρό κρίσης πρέπει να θεωρηθεί, όπως σωστά υποστηρίζεται από φεμινιστικής πλευράς, μια άλλη σημαντική και παραμελημένη άποψη ιδιωτικοποίησης, η οποία προάγει την απομόνωση της οικογένειας από τον κοινωνικό περίγυρο.

Δύο σύγχρονες τάσεις στη δομή της οικογένειας δημιουργούν συνθήκες ιδιαίτερα προβληματικές, δεδομένου ότι δεν υπάρχει ή εξασθενεί σημαντικά η στήριξη από την τοπική κοινότητα. Η αύξηση των μονογονεϊκών οικογενειών και των νοικοκυριών με ένα άτομο, και η αύξηση του ποσοστού των ατόμων τρίτης ηλικίας. Οι τάσεις αυτές, οι οποίες ήδη έχουν απασχολήσει σοβαρά και τον ΟΟΣΑ, προσθέτουν μια νέα διάσταση στη σχέση κράτους-οικογένειας και στη δυνατότητα διαχείρισης της κρίσης μέσα από άτυπα πλαίσια.

3. Αποκέντρωση Υπηρεσιών και Ενδυνάμωση της Τοπικής Κοινότητας

Η τοπική κοινότητα αποτελεί χώρο αναπαραγωγής με μεγάλη αμεσότητα, και σημαντικό χώρο διεκδικήσεων. Ιστορικά είναι ο χώρος όπου ασκείται η κοινωνική φροντίδα σε μεγάλη έκταση στις προκαπιταλιστικές κοινωνίες, όπου η οικογένεια δεν είναι αποκομμένη από τον άμεσο κοινωνικό της περίγυρο. Η σχέση του σύγχρονου αστικού κράτους με την τοπική κοινότητα είναι γεμάτη αντιφάσεις. Αναγκωρίζεται η σημασία του τοπικού επιπέδου για την άσκηση κοινωνικής πολιτικής, αλλά συγχρόνως υπάρχει πάντα το πρόβλημα άσκησης ελέγχου. Οι μέθοδοι δουλειάς μέσα στην κοινότητα, και κύρια η κοινοτική ανάπτυξη, αποτελούν τρόπο διοίκησης και διαχείρισης των συγκρούσεων, συγχρόνως όμως δίνουν τη δυνατότητα οργάνωσης, αναγνώρισης της αμεσότητας και της συλλογικής δύναμης. Προβάλλεται επίσης σαν ο αντίποδας της ασυλοποίησης, το κλειδί για την αποσυμφόρηση των υπηρεσιών υγείας και πρόνοιας, και για την αποτελεσματικότερη και πιο ανθρώπινη αντιμετώπιση κοινωνικών προβλημάτων.

Η πρακτική εφαρμογή και αξιολόγηση της εμπειρίας από κοινοτικά προγράμματα αποτελεί μια σημαντική μαρτυρία του ανεκμετάλλετου, συχνά, δυναμικού της τοπικής κοινωνίας, αλλά και της μυθοποίησης της κοινότητας σαν χώρο όπου ανθίζουν η δημοκρατία, η συνοχή και η αλληλοβοήθεια. Σε καιρό κρίσης αυξάνεται το ενδιαφέρον της κεντρικής εξουσίας για την τοπική κοινωνία, και η προσπάθεια μεταφοράς βαρών και επιπτώσεων της κρίσης, χωρίς την ανάλογη υποστήριξη σε υποδομή και δύναμη αποφάσεων. Φαίνονται όμως και πιο έντονα τα όρια της κρατικής παρέμβασης και η αυξανόμενη απουσία συλλογικής συνείδησης, απόρροια βαθύτερων κοινωνικών τάσεων αλλά και της ίδιας της κρατικής πολιτικής. Έτσι η εφαρμογή κοινοτικών προγραμμάτων προσκρούει συχνά στην απουσία της κοινότητας και των κατάλληλων θεσμών, και προχωρά στην αναζήτηση στοιχείων κοινοτικών δεσμών, ακόμα και στην ανασκευή ενός κοινωνικού χώρου, στο τοπικό επίπεδο, πρόσφορου για τη λειτουργία του προγράμματος. Αυτό όμως, όσο και να έχει τα δικά του ευεργετικά αποτελέσματα δεν παύει να αποτελεί μεταφύτευση του κράτους σαν εξουσιαστική κυρίαρχη σχέση μέσα στην ίδια την κοινότητα. Το κύριο κριτήριο για την κατανόηση της σχέσης κράτους πρόνοιας-κοινότητας και την ευρύτερη αξιολόγηση προγραμμάτων αποκέντρωσης κοινωνικών υπηρεσιών βρίσκεται στη μορφή και την κατεύθυνση που παίρνει στην πράξη η αποκέντρωση. Υπάρχουν δύο βασικοί και ουσιαστικά διαφορετικοί τρόποι προσέγγισης:

α) από το πρίσμα της μεταβίβασης πόρων και αρμοδιοτήτων στην τοπική εξουσία, είτε την Τ.Α., είτε κομμάτια του κρατικού μηχανισμού στο τοπικό επίπεδο,

β) από το πρίσμα της μεταβίβασης πόρων και αρμοδιοτήτων στον ευρύτερο μη κρατικό τομέα με ενδυνάμωση της κοινότητας (community empowerment), και παρέμβαση στις παραμέτρους κοινωνικής ανισότητας (ταξικές, πολιτισμικές κ.λπ.). Ο δεύτερος τρόπος προσέγγισης προωθεί την ουσιαστική αποκέντρωση και έχει σαν κατεύθυνση την προώθηση της αυτοδιοίκησης. Δεν στηρίζεται όμως σε κάποια μεταφυσική αντίληψη για τη δυνατότητα ουσιαστικής δημοκρατίας σε κοινωνίες βασισμένες στην ανισότητα. Αντίθετα επιδιώκει την εδραίωση κατάλληλων δομών και δεξιοτήτων για διεκδίκηση δικαιωμάτων σε εκείνα τα κομμάτια του πληθυσμού που βιώνουν την υποβάθμιση με μεγαλύτερη ένταση και αμεσότητα, καθώς είναι πιο ευάλωτα στις επιπτώσεις της κρίσης.

Συνοψίζοντας επισημαίνουμε τα εξής:

— Η κρίση δεν είναι μόνο οικονομική, αλλά ευρύτερα και βαθύτερα κοινωνική, και συνεπάγεται αναδιάρθρωση κοινωνικών σχέσεων με στόχο το ξεπέρασμα των αντιφάσεων, την αναπαραγωγή κυρίαρχων μορφών και τη διατήρηση του συστήματος. Αναπαραγωγή στον καπιταλισμό σημαίνει, κατά κύριο λόγο, όχι διατήρηση του παλιού, αλλά διαμόρφωση νέων συνθηκών. Πόσο θεμελιακή είναι αυτή η αλλαγή και ως ποιο σημείο αποτελεί πρόκληση στις κυρίαρχες σχέσεις είναι ένα θέμα πάντα ανοικτό, το αποτέλεσμα πάλης, διεκδικήσεων, και ισορροπιών.

— Το κοινωνικό κράτος καλείται να παίξει κύριο ρόλο στην αντιμετώπιση της κρίσης, αλλά συγχρόνως αναπαράγει μέσα στο μηχανισμό του τον ανταγωνισμό, τη διάσπαση, την εξατομικευμένη μορφή παρέμβασης. Η συμβολή του στην αναδιάρθρωση των κοινωνικών σχέσεων καθιστά αναγκαία την αναδιάρθρωση και τον εκσυγχρονισμό του μηχανισμού του, σαν δομή και σαν σύνολο διαδικασιών. Αποτελεί γενικότερο χαρακτηριστικό των κρίσεων του ύστερου καπιταλισμού να χρεώνεται το κράτος την κρίση του συστήματος, με έντονες επιπτώσεις και στις συνθήκες εργασίας στο μηχανισμό της κοινωνικής του λειτουργίας. Ιδιαίτερα ευάλωτη και αντιφατική προβάλλει η θέση των εργαζομένων σε αυτούς τους χώρους, καθώς θεωρούνται λειτουργοί ταγμένοι στην εξυπηρέτηση των πολιτών και την αντιμετώπιση των επιπτώσεων της κρίσης, ενώ ταυτόχρονα βιώνουν τη σχέση εργαζόμενου-εργοδότη ως προς το κράτος, και τα όρια της παρέμβασής τους.

— Σήμερα η αντίληψη ότι το κράτος μπορεί μέσα από την κοινωνική του λειτουργία να συμβάλει στη λύση θεμελιακών αντιφάσεων του κοινωνικού συστήματος και στο σοσιαλιστικό μετασχηματισμό της κοινωνίας έχει σε μεγάλο βαθμό εγκαταλειφθεί. Στη θέση της μπαίνει η αναζήτηση πλουραλιστικών λύσεων με συνύπαρξη ιδιωτικού και δημόσιου τομέα, ενώ γίνεται δεκτό ότι το κράτος πρόνοιας εκεί όπου αναπτύχθηκε είναι πλέον συνυφασμένο με τις κοινωνικές και πολιτικές δομές, κατά τέτοιο τρόπο που δεν είναι δυνατό να συρρικνωθεί σημαντικά χωρίς μεγάλους και ανεπιθύμητους κραδασμούς.

— Αναγνωρίζεται επίσης, ότι το κοινωνικό κράτος δεν είναι μόνο το κράτος των παροχών και της κοινωνικής ισορροπίας, αλλά όλο και περισσότερο τείνει να αναλάβει το ρόλο ερμηνευτή της κοινωνικής πραγματικότητας, της ίδιας της κρίσης, του εκπροσώπου των συμφερόντων του κοινωνικού συνόλου. Η συμβολή του στην ιδεολογική αναπαραγωγή και την προώθηση κυρίαρχων μορφών σχέσεων προβάλλει έντονα, ανεκτός από το «τι» και το «πόσο» της κάλυψης αναγκών ερευνησουμε και το «πώς» της κρατικής παρέμβασης. Εντοπίζουμε έτσι στις διαδικασίες και μεθόδους της άσκησης κοινωνικής πολιτικής τα πλέγματα εξουσιαστικών, ρατσιστικών και σεξιστικών μορφών που

πλαισιώνουν και συχνά τέμνουν τις ταξικές διαφοροποιήσεις.

— Είναι σημαντικό για την αντιμετώπιση της κρίσης από την προοδευτική σκοπιά:

α) Να κατανοήσουμε και να επισημάνουμε τις αντιφάσεις και τα όρια της κρατικής παρέμβασης.

β) Να αντιτάξουμε στις κυρίαρχες τάσεις και ερμηνείες συγκεκριμένες πρακτικές και μεθόδους, οι οποίες θα έχουν δύο τουλάχιστον στόχους.

—Την αποτελεσματική παρέμβαση στην κάλυψη των αναγκών —ποσοτικά και ποιοτικά— με την προώθηση νέας αντίληψης για την ιδιωτική πρωτοβουλία και νέας σχέσης κρατικού-μη κρατικού τομέα.

—Την ανάπτυξη μεθόδων οι οποίες όχι μόνο θα συμβάλλουν στο ξεπέραςμα απαρχαιωμένων προτύπων, αλλά θα προτάσσουν τη νέα δυναμική προοπτική της κοινωνίας για ολόπλευρη ανάπτυξη ατόμων και συνόλου.

Από αυτό το πρίσμα πρέπει να διευρευνηθεί η ελληνική πραγματικότητα και η άσκηση κοινωνικής πολιτικής, που, αν και διέπεται ακόμα σε μεγάλο βαθμό από το υπολειμματικό μοντέλο, παρουσιάζει σήμερα έντονες τάσεις αναπτυξιακής κατεύθυνσης και συνείδησης των κοινωνικών δικαιωμάτων. Η έλλειψη κατάλληλης υποδομής σύγχρονων μεθόδων διοίκησης, ο συγκεντρωτισμός και η ανισοκατανομή των υπηρεσιών, που χαρακτηρίζουν την κάλυψη κοινωνικών αναγκών στη χώρα μας, πρέπει να μελετηθούν και να αντιμετωπισθούν με γνώση της κοινωνικής πραγματικότητας. Ιδιαίτερο βάρος πρέπει να δοθεί στη σχέση ιδιωτικού-δημόσιου τομέα, των μορφών νοικοκυριών και οικογένειας και των χαρακτηριστικών της τοπικής κοινότητας.

Το ζητούμενο σε αυτή την προσπάθεια δεν μπορεί να είναι απαντήσεις ανταγωνιστικού τύπου φαινομενικά αντίθετων πόλων, όπως, ποιος μπορεί να παρέχει καλύτερες υπηρεσίες, ο ιδιωτικός τομέας ή το κράτος, αλλά να τεθούν τα σημαντικά ερωτήματα εκ νέου, βασισμένα στη μελέτη, κατανόηση και αξιολόγηση των κοινωνικών αναγκών της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- D.Ashford, «*The emergence of the welfare states*», 1986 Blackwell Ltd.
 Ph.Bean et al., «*In defence of welfare 1987*», Tavistock publ.
 M.Barrett, M. MacIntosh, «*The antisocial family*», 1982 Verso.
 G.C.Clark, M. Dear, «*State apparatus*», 1984 Allen and Unwin.
 C.Cockburn, «*The local State*», 1979 Pluto Press.
 J.Dale, P. Foster «*Feminist and state welfare*», 1986 *Radical Social Policy*.
 I.Gough, «*The political economy of welfare state*», 1979 Macmillan press.
 P.Taylor Gooby, «*Public Opinion and state welfare*», 1985 R.S.P.
 Loney Boswell and Clark, «*Social policy and social welfare*», 1988 Open university press.
 Le Grand and Robinson, «*Privatisation and the welfare state*», 1985 Allen and Unwin.
 R.Mishra, «*The welfare state in crisis*», 1984 Open University books London-Edinburgh weekend group
In and against the state, 1979 Pluto press.
 Lee Raban, «*Welfare theory and social policy*», 1988 Sage publications.
 E.Papadakis, P.Taylor Gooby, «*The private provision of public welfare*», 1987, Wheatsheaf books Ltd.

- G.Stoker, «*The politics of local government*», 1988 Machillan.
- F.Williams, «*Social policy*», 1989 Polity press.
- Ph.Abrams, «Realities of neighborhood care», *Policy and Politics* v.12, 1984.
- K.Judge, J.Smith, P.Taylor Gooby: «Public opinion and the privatisation of welfare», *Journal of Social policy* v.12,4.
- P.Johnson: «Some historical dimensions of the welfare state crisis», *Journal of Social policy*, v.15,4.
- A.Dekok, «Crisis in the welfare state» *Social Policy and administration* v.18, 1984.
- D.King, «The state and the socialstructure of welfare in advanced industrial democracies», *Theory and Society*, v.16, 1987.
- O. Stassinopoyloy: «The role of the state concerning the modelling and evolution of the family», *CIF conference*, Αθήνα 1989.
- P.West: «The Family, the welfare state and commynity care Political thetoric and public attitudes» *Journal of social policy*, v.13,4.